

Thucydides modernus

Виолета Герджикова

Тукидидовият научен метод и прозаичен стил е донякъде загадка за читателя. Възхищението, изпитвано от мнозина, може би се дължи не на последно място на неговата уникалност. Тукидид изглежда някак самотен връх в старогръцката проза – колкото неочаквано и необяснимо израснал, толкова и недостигнат. За едни уникалното и ценното е повече в строгия рационализъм и стремеж към обективност, за други - в неподражаемия стил, в плътността на словото, напрегнатостта на изказа. Ние съзнаваме, че историкът е син на "гръцкото просвещение", че в родната си Атина е дишал един въздух със софистите, Софокъл, Еврипид, Анаксагор, но все пак на фона на оскъдните прозаични текстове и фрагменти и на спецификата на поезията Тукидид ни се струва особен, струва ни се неконвенционален, струва ни се модерен.

Тукидид е модерен, ако приемем, че модерността се състои в усещането и схващането, че настоящето се различава от миналото, че текат процеси на социални и културни промени, които нарушават континуалността на съществуването. Същевременно чувството за модерност много често се съпровожда от противоречиво изживяване на промяната – като нещо неизбежно и позитивно, но и като криза, опасение от скъсването с формите на живот, наследени от миналото, и от неизвестността на бъдещето. Съзнанието за модерност включва и "разклоняването" на битието, появата на алтернативи – в начина на живот и в начина на неговото осмисляне. Действителността се фрагментира на сфери и избори, които отричат космизираната цялост на света.

Модерното мислене приема тази картина и се опитва да я изрази. То не се бои да поставя на дискусия възникващите въпроси и да заяви сложността им, дори когато не е в състояние да предложи еднозначни отговори. В известен смисъл да мислиш модерно означава да мислиш сложно и неокончателно, да споделяш тревожността на ситуацията. Да се отказваш от нерелевантите и нерационализирани подходи към осмислянето на света като мита, фолклора,

неписаните закони на социалното поведение. Но също така модерната нагласа представлява и оценностяване на промяната - приемането ѝ за нещо вълнуващо, инспириращо и продуктивно.

Тукидид е модерен с усета си за промяната, за новото и проблематичното в света, в който живее. Произведенията и идеите на софистите рефлектират върху него както в съдържателен, така и във формален план. Светът, който той описва, е свят на напрежения и поляризация не само от гледна точка на военния конфликт, затова и типичната за стила му антитетичност не бива да се схваща само като стилистичен похват. Тя може да се разглежда и като опит да се обхванат различните страни на живота в тяхната сложност, като принцип на организация на мислите не само на нивото на фразата или пасажа, а и на цялото произведение. За Тукидид войната фокусира конфликтите и сама изостря, катализира процесите на преструктуриране на света. "Историята" е опит за достоверно и точно предаване на събития и същевременно за тяхното осмисляне в една по-широка идеологическа перспектива. Един прочит, изхождащ от такова виждане, ще открие в произведението не само изложение на факти и събития, но и красноречива картина на растящото светогледно напрежение, наситена с представянето на едни или други гледни точки към действителността. Цялата "История" на Тукидид е една голяма симфония с вариации на тази тема, без да се дават окончателни решения. Когато се говори за тази проблематика, най-често се обръща внимание на запазеното от софистиката и на драмата. Не по-малко значещо в този контекст обаче е произведението на считания за лаконичен и съдържан, за пестелив на оценки и отвлечени разсъждения Тукидид. Неговата "История" е действително история на *kínesis megístē*, на най-голямото разтърсване на света – като военен сблъсък и като духовно сътресение.

Тукидид е модерен със способността си да види и да изкаже съдбовното политическо и духовно преобразуване, случващо се в Атина в пети век. В голямата тетралогия в първа книга (1, 68 - 1, 88), в която обект на изследване са мотивите, възможностите и шансовете в предстоящата война на двете съперничащи си сили, коринтските пратеници в Спарта пледират за решителен отпор срещу растящите

апетити на експандиращата Атина. Те упрекуват спартанците в мудност, пасивност и непредприемчивост. Неправомерната атинска агресивност угнетява безпрепятствено елините и нарушава изконния ред в живота им. След тези уводни мисли се преминава към сърцевината на речта, като експлицитно се заявява тезата за необходимостта от осъзнаване и осмисляне на особеното, специфичното в Атина в сравнение със Спарта, а и с всички останали гърци: "...особено при наличието на големи разлики, които струва ни се не забелязвате, нито някога сте си дали сметка какво представляват и в каква степен се различават от вас, пък и изобщо, атиняните, с които ще воювате". Атина и Спарта се представят като носители на два коренно различни типа поведение, показани отначално паралелно (А), а след това с пространна характеристика на единия тип (Б). Изложението върви по следната линия:

А. Антитетична паралелна характеристика (1, 70, 2 - 4)

1. Новаторство - консерватизъм; активност - пасивност
2. Оптимизъм, дързост, готовност за риск - песимизъм, нерешителност
3. Подвижност - статичност във времето и пространството

Б. Самостоятелна характеристика на Атина (1, 70, 5 - 9)

1. Агресивност, експанзивност
2. Всеотдайна и хармонична връзка между индивид и държава
3. Алчност, предприемчивост, енергичност
4. Неспokoен дух, безгранична активност

В заключение (1, 71) коринтяните дават сбита характеристика и на спартанците като бавни, пасивни, упорито придържащи се към общи морални принципи, но преди всичко с цялото си поведение неадекватни на назрялата ситуация. Аргументите в тази посока са два:

1. Ситуирани във времето двата типа реагиране се противопоставят по линията "остаряло-модерно": "вашият принцип (методи, обичайно поведение) са остарели спрямо тях ... тези на атиняните поради богатия им опит са много по-обновени ("по-модерни") от вашите.

2. За мирно време неизменните обичаи и порядки са най-добри, но при голямо предизвикателство е необходима и голяма изобретателност, промяна, напредък, т. е. активизиране на креативните сили. Така, подчертавайки неадекватността на спартанската статичност и старомодност и виталността на атинската "модерност" и многоопитност, фразата имплицира, че в един променящ се свят има нужда от промяна и в стандартите и принципите на поведение.

Тукидид е модерен не само защото вижда и изразява промяната, а и защото вижда и изразява напреженията, които тя поражда. Речите у Тукидид като един вид коментар на събитията основателно са били сравнявани с хоровите партии в старогръцката драма, но тук следва да изтъкнем, наред с тяхната функция на рефлексия върху проблемите, и особената им полифоничност, многократното разработване на едни и същи теми, с различна нюансировка на гледните точки. Тази полифония на застъпваните възгледи илюстрира красноречиво атмосферата на ценностна криза и идеологическо търсене, чието осезателно присъствие прави от произведението на Тукидид обхватна картина на епохата, така както той я е съпреживял и е почувствал най-основните ѝ и болезнени проблеми. Ако отидем още по-далече в сравнението, ще доловим, че подобно на хоровите партии в драмата речите у Тукидид са издържани в по-различен, по-висок, поетично-"тъмен" стил, като че ли за общото и значимото е трудно да се говори ясно, категорично и прозрачно разбираемо. Голямата надгробна реч на Перикъл (2, 36-46) е най-дългата, най-трудно достъпната и най-идеологическата. И именно в нея се съдържа един опит за цялостно моделиране на човешкия свят, който като че ли не може да бъде направен изцяло с рационални средства, а звучи като прозаичен аналог на пророчески "тъмното", обременено от митологически препратки и езикови мъглявини поетично слово на хора в драмата. Характерно за изложението в речта е, че то не само е относително откъснато от конкретната политическа ситуация, че навсякъде се опира на контраста със спартанския начин на живот, но и че се опитва да запълни идеологическия вакуум на времето, да предложи модел за глобална организация на човешкия свят, за възстановяване на загубената хармония в него с нови средства, чрез преструктуриране и обогатяване, а не упорито и сляпо крепене

на традицията. Този модел има претенции не само да ориентира адекватно човека в усложнилият се свят, но и да му набави така необходимата пълнота и цялостност. Донякъде затова този вътрешен поглед към Атина като към особена "лаборатория" за формиране и скрепяване на ценности е уникален в "Историята". По-нататък в хода на войната тази цялостност и хармония ще се руши, ще се разпада на съставните си части, така умело поддържани в равновесие в проспериращата Периклова епоха.

В словесната структура на речта Тукидид въгражда свой особен механизъм за градене на позитивен образ на човешкия живот. Става дума за механизма на свързване на различни, често противоположни мотиви, идеи, ценностни ориентации, чието здраво сцепление (постигнато на езиково равнище с поредица от особено вплетени едно в друго антидетични твърдения) е именно ключът към така жадуваната цялостност и хармоничност. Надгробното слово на Перикъл не е само описание на атинския начин на живот като предпоставка за политическо могъщество, не е анализ на вътрешната и външна политическа ситуация, нито дори изолирана операция за осмисляне на различните тенденции в обществото. То е опит за конституиране на един идеален свят, на една атрактивна картина на общностния живот. Самото полагане на този опит в речта на един от героите вече създава и нужната дистанцираност между реалност и идеал. Няма съмнение също така, че този идеал е осъден да претърпи крушение успоредно с краха на самата атинска кауза във войната, в която се разпадат не само традиционните ценностни устои на елинския свят, но и крехката тъкан на така удивително споените и хармонизирани в словото на Перикъл компоненти на атинската общностна култура. Самата реч, поставена приблизително в началото на разказа (произнася се след първата от двадесет и седемте години на войната), е вече отминал момент спрямо всички по-сетнешни събития и по този начин в рамките на цялото като че ли носи дъха на едно невъзвратимо, безвъзвратно проиграно идеално минало. Но това донякъде парадигматично-митологично звучене, съчетано с реторичната мъглявост на изказа, колкото напомня за традиционното митологично реагиране, толкова и се

оттласква от него. Идеалното състояние не е отпратено в някаква неопределена далечна древност, а е положено практически в съвременността.

Тукидид вижда един рушач се свят, за чието състояние е показателна ключовата дума *kínesis*, поставена още в първата глава на "Историята". Този свят се нуждае от ново съграждане. Моделът, който се съдържа в словото на Перикъл, показва общностната култура като идеална конструкция от многообразни елементи, която поддържа в равновесие света на човека и същевременно придава вкус и цвят на живота му. Ето защо той е омагьосвал поколения читатели и ето защо неговият провал заедно с политическия крах на Атина носи такъв заряд от трагизъм и болезнено чувство за загуба на нещо, чието значение е било съдбовно. За историка на старогръцката култура няма по-добро свидетелство за ценностния срыв и духовния прелом, с който е белязана тази епоха, от текста на Тукидидовата "История". Но ако гледаме само към драматичното съзнание за разпад, няма да открием съществена разлика спрямо Хезиодовата представа за постепенния упадък на човечеството. Хезиод смята, че едно несъвършено настояще може да се удържа в рамките на поносимото със строго крепене на традицията. Модерното в мисленето на Тукидид е желанието да се види и оцени и позитивната страна на промяната и да се търси ново, тукашно и сегашно решение на проблемите. С тази грандиозна задача се захваща по-късно Платон и неслучайно скрито критикува "Перикловия модел", представен от историка .

Тукидид ни изглежда модерен с това, че има смелостта да приеме и изпробва в един жанр на практика създаден от него (съвременна история) новите и нетрадиционни методи и идеи на своята интелектуална среда. Тук едва ли е нужно да се разпростираме върху отдавна разпознатото влияние и отражение на софистиката, на философията и медицината в метода и стила на Тукидид, а да припомним, че всъщност от епохата на този взрив от нови търсения и идеи ние не разполагаме с друг обемен и цялостно запазен текст, който да ни даде представа не само за фактическото случване на една интелектуална революция, но и за усещането и изразяването на модерното. Другите ни свидетелства - "Историята" на Херодот, текстовете на драмата - само косвено ни говорят за промяната, защото

поради жанрови или миросгледни причини са резервирани или дистанцирани към нея. От философските и реторически текстове до нас са достигнали почти само откъслечни фрагменти. За методите, самочувствието и проблематиката на реториката от пети век всъщност научаваме много повече от Тукидид, отколкото от който и да било от тях. Платоновите диалози се връщат към едно вече духовно усвоено и донякъде стилизирано минало. В точката на пресичане, с усещането за нещо ново, за напрежение и отхвърляне на традицията, самотно стои Тукидид. И точно затова една от най-ярките прояви на модерното при него е многогласното противопоставяне и наслагване на гледни точки, което формално се манифестира в прословутото му предпочитание към антилогиите и антитетичността.

Историкът не е толкова уникален за нас със своя специфичен стил и изказ, или със своя интелектуализъм, или със своето светоусещане, а именно със свидетелството на своето осъзнато и дори изстрадано чувство за модерност. Ако той се различава от голяма част от литературната традиция, и ако изрично се разграничава от нея, това не означава, че не ѝ е задължен. Образца на антилогиите можем да търсим още у Омир и със сигурност в драмата и у Херодот, антитетиката е специалитет на софистите. Безполезно е да си задаваме въпроса доколко Тукидид е оригинален - в много отношения той със сигурност е такъв, но ни липсва точният мащаб, с който да го мерим. Във всички случаи обаче можем да твърдим, че Тукидид е модерен - с категоричността, с която отхвърля митопоетичната традиция и самото преходно литературно битие на заварените жанрове, с демаскирането на миналото, което те конструират, с острото си чувство за актуалност, с полифоничните струи в текста, с нишките, които го свързват с атическата драма. Колкото и да е оспорван въпросът за присъствието на трагически елементи в композицията и в патоса на "Историята", няма как да пренебрегнем факта, че именно текстовете на драмата са най-добре познатите ни съвременни на описваната от историка епоха текстове и че трагическото светоусещане е може би свързано с нейния духовен климат. Впрочем сигурно не е случайно, че когато Тукидид ситуира себе си на фона на словесната традиция, той се разграничава ясно от епоса и от Херодот, но не толкова ясно от другите поетични и прозаични жанрове и ни

оставя сами да гадаем доколко отношението му към тях е на свързаност, или на отгласване. Остава ни с впечатлението, че се влияе и може би дори се състезава именно с тези жанрове, които премълчава. (1)

Сравнението с трагедията след прочутата книга на Корнфорд (2) е много оспорвано. Някои изследователи са на мнение, че рационалист като Тукидид не може да има нищо общо със светогледа на поети като Есхил и Софокъл и че подобно сравнение е интересно и изкушаващо, но все пак пресилено и принципно погрешно. Други не се колебаят да определят като присъщи на трагедията някои композиционни похвати в "Историята" – самите антилогии; потресаващата картина на чумата, следваща след вдъхновената и оптимистична реч на Перикъл (един вид перипетия, обрат); крахът на Сицилийската експедиция, идващ като че ли като възмездие за проявения малко преди това хюбрис на о. Мелос. Можем да добавим още поставянето на проблема за отношенията между отличаващия се индивид и полисната общност, нотките на трагическа ирония в описанието на всенародния възторг при отплаването на флотата за Сицилия, възможността да се търси обяснението на провала на Атина било в нейния хюбрис, било в непростимите политически и стратегически грешки, било в намесата на случая. Кое и обяснение да приемем за най-близко до виждането на автора, не е трудно да го свържем с възможните основания за трагическото страдание в драмата. Можем дори да твърдим, че както в драмата, така и у Тукидид трагическата вина, "голямата грешка" има едновременно интелектуални и морални измерения. Във всички случаи дори най-скептичните към подобни формални прилики читатели на Тукидид не пропускат да отбележат, че на стила му е присъщ дълбок драматичен патос.

Но има и нещо друго. Основният принцип, на който се базира драматическото произведение, е извеждането на конфликти, поставянето на трудно решими проблеми. Действителността е сфера на напрежение, на влизаци в противоречие гледни точки, които ходят на драматическото действие поставя на изпитание. Директната конфронтация на позиции допада на Тукидид, защото един вид рационализира отношението на човека към собствения му свят, а ходът на

събитията сякаш трябва да ги постави на изпитание и проверка. Авторът се движи в зоната на конфликтното, отказвайки се от езика на спокойния, плавен разказ и от собствено мнение и окончателни решения. Не само целите речи влизат в диалог помежду си, а и вътре в тях антитетичният принцип на структуриране изразява определена светогледна нагласа. Човешкият свят е разчленен и сегментирането на словото е част от тази разчлененост, от съзнанието за нея и от опита за преодоляването ѝ. Голямото надгробно слово на Перикъл е в най-голяма степен построено на принципа на аналитично разглобяване и синтетично сглобяване на действителността чрез антитетични твърдения. В тази картина на живота има дълбочина, пълнота и цялостност, защото сцеплението, обратното центроустремително завихряне на артикулираните елементи пази картината от разпад. Именно така човешкият живот се космизира и неговите страни попадат в ред, в който има разнообразие, напрежение, но и противотежест и баланс.

Ако за нас е трудно да поставим "модерния" по дух Тукидид редом с трагичите (с изключение до известна степен на Еврипид), това се дължи на склонността ни да гледаме на драмата като на феномен неизменно вкопан в своя ритуален произход и контекст, без да си даваме сметка, че, въпреки повече от стогодишната си история, по негово време атическата трагедия е нещо живо и откликващо на актуални проблеми. Всъщност в пети век тя е един уникален начин на съчетаване на традиция и актуалност, модерен феномен, който няма никакъв аналог извън Атина.

Тукидид е модерен в мисленето си, в писането си, в това, което вижда около себе си и в начина, по който го промисля в себе си. Модерен е като своя герой (Атина) и пак като него – не дотам, със своите вътрешни колебания и граници, казано на съвременен език – със съзнанието си за кризата на модерното. Неслучайно идеализираният му персонаж е Перикъл – не само с политическия си гений или със способността си да овладява масите, а и с умението си да въплъщава (на дело) и да изразява (в словото си) този копнеж по цялостност и споеност на разбягващите се ориентации и тенденции, по хармонията на традиционно и модерно. След него не се намира друг такъв лидер и нито неистовият Клеон, нито

рационалният Диодот, нито амбициозният, блестящ и безскрупулен Алкивиад не печели читателя. Ако някой изобщо буди симпатии, това е консервативният, бавен, старомоден Никий...

Най-сетне свръхмодерен е и начинът на ползване и възприемане, бъдещата съдба, която Тукидид желае за своята творба. Тя не трябва да се съревновава за признанието на деня, а на вечността. "Тукидидовият текст е първият текст в доелинистическата гръцка култура, който се създава като книга за четене."⁽³⁾ И тук историкът е доловил или дори изпреварил една вече назряваща в Атина тенденция. Античният биограф обяснява прословутия му тъмен и тежък стил с нежеланието да бъде "лесно проходим" за мнозинството, за невежите и недостойните.⁽⁴⁾ Колкото и наивно да ни изглежда подобно обяснение в такъв краен вид, то маркира появата на една нова насока в прагматиката на словесното творчество, една нова претенция на текста към публиката и към самия себе си.

Защо си струва да си даваме сметка тъкмо за модерната нагласа в Тукидидовото слово и мисъл? Защото такава нагласа, такъв радикален жест в античната литература е твърде рядко явление и заслужава внимание. Историците отдавна са обявили Тукидид за истински откривател на научния метод и научната строгост в историографията. Но той е откривател и в по-общ план. Новаторство в по-широк или по-тесен смисъл, в някаква, дори минимална степен, може да се открие у почти всеки автор. Тукидид съзнава, заявява и държи на своята различност, на своята адекватност на историческия и интелектуален контекст. Навярно това е заслуга колкото на самия него, толкова на особеното време и място, в което живее. Невероятното изригване в Атина от пети век на политически амбиции и дела, на воля за власт, за могъщество и хегемония, което сякаш омагьосва Тукидид, наистина е нещо нечувано и невиждано в гръцкия свят, уникално и грандиозно. Но също толкова уникална е духовната атмосфера, съпътстваща този процес. Колко бързо уникалното може да се превърне в тривиално се вижда от факта, че, без да иска и без да цели, експериментаторът Тукидид сам създава канон от модели, спъващи експериментирането и откривателството у не един по-късен историк.⁽⁵⁾ За всепоглъщата способност на

античната култура да изживява в канони литературното си битие косвено свидетелства и известната критика на Дионисий Халикарнаски към Тукидид. Предписвайки на един отдавна живял и отдавна признат автор какво е трябвало да прави вместо това, което действително е направил, критикът не просто натрапва нормативни положения или собствения си вкус, а изразява една принципно антимерна нагласа, причиняваща толкова мъки на съвременния читател в общуването му с антични текстове.

Всичко това ни отвежда за кой ли път до големия проблем за "традицията и новаторството" в античната литература, проблем, през който тя може изцяло да бъде прочетена и подредена в история. Историята на едно безкрайно интересно безкрайно самовъзпроизвеждане и самоотгласване от себе си, в която фигурата на Тукидид стърчи внушително и почти самотно. Въпросът колко и как е модерен той естествено прераства във въпроса дали модерното писане може да бъде удържано в рамките на своеобразното и неочакваното в изказа, в образността, в детайла и нюанса, при пазене на контурите и топиката на жанра, или е органично прилепено към една ситуация на ценностно преобразуване и модерно светоусещане. Иначе казано, има ли осезаема граница между модерно и маниерно.

¹ Срв. коментара на Дж. Финли в изследването му върху връзките между Еврипид и Тукидид: "Двойките речи у Тукидид показват в широк план аналитичния паралелизъм, характерен за неговите изречения и фрази; неговият антитетичен стил е същевременно начин на мислене. Но както двойките речи у Еврипид, а и у Софокъл разкриват, това е начинът на мислене, който той е усвоил в младостта си в Атина; той е белег не на неговата уникалност, а на връзката му с определено място и поколение." (Finley, J. H., *Three essays on Thucydides*, 1967, p. IX)

² Cornford, F. M., *Thucydides Mythistoricus*, London, 1907.

³ Богданов, Б., *Мит и литература*, С., 1985, с. 189.

⁴ Marcellini *vita Thucydidis* 35. За израза *me pasin batos* се предполага, че е зает от една посветена на Тукидид епиграма (Anth. Pal. 9, 583).

⁵ За сляпото подражателство на своите съвременници във II в. сл. Хр. иронично се отзовава Лукиан в трактата "Как трябва да се пише история", особено в глави 15 и 26. Същевременно голяма част от собствените му препоръки и самият финал на трактата красноречиво свидетелстват до каква степен "Историята" на Тукидид е формирала вкусовете и стандартите и е служила за образец в продължение на векове.